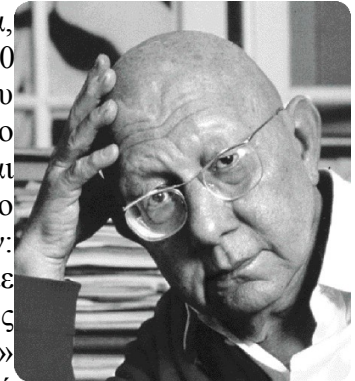

ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ ΔΕΣΜΩΤΗΣ

Σεμινάριο της 25^{ης} Απριλίου 1984

Κ. Καστοριάδης

Μια τελευταία υπενθύμιση πριν περάσω στο έργο: υπήρχε στην Αθήνα, και απ' ό, τι φαίνεται στην Αθήνα και μόνο, η λατρεία του Προμηθέα. [1] Ο Προμηθέας δεσμώτης είναι πιθανώς ένα από τα τελευταία έργα του Αισχύλου (525-456) και παίχθηκε μετά τους Επτά επί Θήβας (ανέβηκαν το 467), ίσως σε κάποια στιγμή χρονικά κοντά με την Ορέστεια, που θεωρείται συχνά ως το απόγειό του έργου του, και που παρουσιάστηκε το 468. Το έργο ήταν μέρος μιας τριλογίας. Γνωρίζουμε τους τίτλους των άλλων δύο έργων: Προμηθέας πυρφόρος και Προμηθέας λυόμενος. Μπορούμε, σύμφωνα με αυτό, να φανταστούμε μια «φυσική» σειρά. Πρώτος ο Προμηθεύς «πυρφόρος» (δίνει τη φωτιά στους ανθρώπους), στη συνέχεια «δεσμώτης» (τιμωρείται από τον Δία) και τέλος «λυόμενος» (όπου θα είχαμε την τελική συμφιλίωση). Διαθέτουμε ένα αρχαίο σχόλιο που φαίνεται να μην αποδέχεται αυτή τη διάταξη, αλλά σε ό, τι με αφορά δεν το θεωρώ αποφασιστικό. Εν πάση περιπτώσει το πρόβλημα που μας αφορά είναι προφανώς η εικόνα του Προμηθέα και οι σημασίες που παρουσιάζονται στο έργο.

Όπως ξέρετε, το επίθετο «προμηθεϊκός» αποτελεί τρέχοντα όρο στους νεότερους χρόνους. Η σημασία του παραπέμπει στην εξέγερση του Προμηθέα εναντίον του Δία, σύμφωνα με μια ανάγνωση του έργου που βλέπει σε αυτό τη μόνιμη καταγγελία της εξουσίας, πράγμα που ενόχλησε έντονα τους φιλολόγους, διότι θέτει υπό αμφισβήτηση μια κυρίαρχη ιδέα για τη φιλοσοφία και τη θεολογία του Αισχύλου, που βασίζεται ουσιαστικά στην Ορέστεια. Η ιδέα αυτή ερμηνεύει το σύνολο των τραγωδιών του ως βαθμιαία διαδικασία κάθαρσης της αρχαϊκής θρησκείας μέσω της δημιουργίας της μορφής του Δία ως πηγής δικαιοσύνης και αμεροληψίας. Θα μπαίναμε στον πειρασμό να δούμε εδώ μια απλή προβολή, όπως συμβαίνει με άλλους φιλολόγους που καταφέρνουν να βρουν το Θεό των χριστιανών (τον δικό τους Θεό) στους συγγραφείς της ειδωλολατρικής Αρχαιότητας - ιδιαίτερα στον Πλάτωνα. Πράγμα εξάλλου σχετικά εύκολο, διότι τελικά η φιλοσοφία του ήταν η μήτρα όλων όσων βρίσκουμε ως ορθολογική θεολογία στο χριστιανισμό. Παρ' όλ' αυτά πολλοί σημαντικοί φιλόλογοι ήταν προφανώς πανευτυχείς να συναντήσουν έναν πρόγονο του Θεού των χριστιανών στη μορφή του Δία. Μπορούμε πράγματι να διαβάσουμε μερικά αποσπάσματα της Ορέστειας με αυτή την οπτική. Όχι βέβαια ως αναγγελία του χριστιανισμού, αλλά ως σκιαγράφηση μιας ήδη υπάρχουσας τάσης στους προσωκρατικούς, όπως στον Ξενοφάνη ή τον Ηράκλειτο, και η οποία αποσπάται από την κοινή παράσταση των θεών (με τις ιστορίες των εγκλημάτων τους, των μοιχειών κ.λπ.) και τους αναγάγει σε κάτι διαφορετικό, και ίσως σε έναν μοναδικό θεό. Ακόμη μία φορά, έχουμε εδώ την ασυγκράτητη τάση προς μια ενωτική οντολογία, ένα στοιχείο της οποίας είναι ο μονοθεϊσμός. Ωστόσο, δεν βρίσκουμε τίποτε από όλα αυτά στον Προμηθέα δεσμώτη, αντιθέτως μάλιστα. Σε τέτοιες περιπτώσεις υπάρχει μια πολύ εύκολη λύση, την οποία δεν παρέλειψαν να την προτείνουν και σε αυτή την περίπτωση. Πρόκειται για τη διατύπωση υποψίας σχετικά με την αυθεντικότητα του κειμένου που ενοχλεί. Υποστηρίχθηκε, πράγματι, ότι ο Αισχύλος δεν μπορεί να είναι ο συγγραφέας αυτής της τραγωδίας, μιας και δεν συνάδει με τη θεολογία του.^(ε) Ευτυχώς η θέση αυτή δεν επικράτησε. Ένα πράγμα είναι σίγουρο κατ' εμέ: η μορφή και η γλώσσα του έργου που είναι υπέροχες δηλώνουν μια συγγένεια, μια προφανή ταυτότητα ουσίας με τα στοιχεία που βρίσκουμε στις άλλες τραγωδίες του Αισχύλου. Θα

ισχυρίζομαι ευχαρίστως ότι ο Προμηθέας είναι η κορυφή της ποιητικής τραγικής γλώσσας. Οι αντιρρήσεις υποχωρούν προβάλλοντας το γεγονός ότι καθώς το έργο έπρεπε να είναι το πρώτο (ή ίσως το δεύτερο) μιας τριλογίας που κατέληγε σε συμφιλίωση, η διαμάχη με τον Δία αναγκαστικά ξεπερνούσαν, καθώς ο Δίας εξελισσόταν τελικά σε ηθικά αποδεκτή μορφή. Είναι δυνατό, και μάλιστα πολύ πιθανό. Αλλά το ζήτημα δεν βρίσκεται εδώ. Έχετε παρά ταύτα ένα έργο ολοκληρωτικά εστιασμένο στην καταγγελία της στυγνότητας του Δία, της αδικίας του, του μίσους του για τους ανθρώπους, της τυραννίας που ασκούσε - και της στυγνότητας και αδικίας κάθε εξουσίας. Ας πάρουμε ένα σημείο αναφοράς: ας υποθέσουμε μάλιστα ότι στο επόμενο έργο ή στο μεθεπόμενο η τραγωδία καταλήγει σε συμφιλίωση. Μπορείτε να φανταστείτε ένα χριστιανικό έργο του οποίου το πρώτο ή το δεύτερο μέρος θα συνίστατο σε μια σειρά από κατάρτες εναντίον του Θεού, επαναλαμβάνοντας και εξωθώντας στα άκρα τις εκφράσεις του Ιώβ, κατηγορώντας αδιάκοπα το Θεό ως άδικο, στυγνό, εγωκεντρικό, αυθαίρετο και ούτω καθεξής; Είναι απολύτως αδιανόητο, ακόμη κι αν σε μια τρίτη φάση μάς έδειχνε έναν «αληθινό» πατέρα Θεό, δίκαιο, ελεήμονα κ.λπ. Ε, λοιπόν, τη στιγμή που ο Αισχύλος ανεβάζει την τριλογία του, οι σημασίες αυτές μπορούν να παρουσιαστούν δημόσια, χωρίς να προκαλέσουν κανένα σκάνδαλο — και αυτό ακριβώς μας ενδιαφέρει. Προϊόν της σκέψης, οι σημασίες αυτές εκφράστηκαν, έγιναν δεκτές και βρίσκονται προφανώς σε βαθιά αρμονία με το στοιχείο που, ανεξάρτητα από τον Προμηθέα, διακρίναμε την περασμένη χρονιά ως το κεντρικό στοιχείο των ελληνικών φαντασιακών σημασιών.

Θα εξετάσω τώρα πιο λεπτομερειακά τους πυρήνες των σημασιών που παρουσιάζονται στο έργο, διευκρινίζοντας ότι δεν πρόκειται καθόλου για θέσεις, αλλά μάλλον για πόλους, για σχήματα που μας επιτρέπουν να συλλάβουμε τον κόσμο, να του δώσουμε νόημα, για σχήματα γύρω από τα οποία οργανώνονται τα πάντα. Μπορούμε να διακρίνουμε τουλάχιστον πέντε. Το πρώτο αφορά στη θρησκεία, και ιδιαίτερα τον πρόσκαιρο χαρακτήρα της θεότητας. Το δεύτερο αρνείται στην εξουσία κάθε ηθική διάσταση, κάθε χαρακτήρα δικαιοσύνης: η εξουσία - θεία εν προκειμένω - είναι η εξουσία, δεν υπάρχει τίποτε άλλο να λεχθεί επ' αυτού. Μπορεί μάλιστα να τη βρει κανείς άδικη, αυτό όμως εμφανίζεται μέσα από την οπτική ενός συγκεκριμένου ατόμου (εδώ του Προμηθέα). Τρίτον, έχουμε μια ολόκληρη σειρά θεωρήσεων πάνω στη φύση της εξουσίας γενικά, που εξετάζονται μέσω της κατεξοχήν εξουσίας, δηλαδή της εξουσίας του Δία. Ο τέταρτος πυρήνας αφορά στην ουσία της ανθρωπότητας. Εδώ παρεμβάλλεται το περίφημο απόσπασμα του Προμηθέα για τις τέχνες που έδωσε στους ανθρώπους και όλα όσα τους έμαθε, πράγμα που βεβαίως θέτει το ερώτημα: τι σημαίνει, μέσα στην προοπτική αυτού που ονόμασα αναδυόμενη συνείδηση της αυτοσυγκρότησης της ανθρωπότητας, το γεγονός ότι αυτός που έδωσε όλα αυτά είναι ο Προμηθέας; Τέλος βρίσκουμε την αντίθεση της καθαρής βίας, της ωμής βίας από τη μια μεριά, και της σκέψης από την άλλη. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ένα μεθοδολογικό πρόβλημα, που προηγείται από κάθε ανάλυση απολύτως. Θα ήταν βεβαίως όχι μόνο επικίνδυνο, αλλά εντελώς καταδικαστέο να αποσπάσουμε μερικές φράσεις από ένα κείμενο για να τους προσδώσουμε μια σημασία ανεξάρτητα από το σύνολο του οποίου αποτελούν μέρος. Πράγματι, μια σε βάθος εργασία θα απαιτούσε συγκεκριμένη ανάλυση του Προμηθέα, κάτι που δεν μπορούμε να κάνουμε. Θα σας παρουσιάσω απλώς ένα είδος θεματικής ανθολογίας του έργου, μια συλλογή αποσπασμάτων και προτάσεων. Αλλά στην πραγματικότητα δεν έχω αμφιβολίες επ' αυτού. Είναι για μένα προφανές ότι τα αποσπάσματα αυτά υποστηρίζονται από το υπόλοιπο κείμενο και ότι από μεθοδολογική άποψη είναι απολύτως πειστικά λόγω του πλήθους τους και της συχνότητάς τους. Τα θέματα για τα οποία θα μιλήσω επανέρχονται διαρκώς.

Σχετικά με τον πρόσκαιρο χαρακτήρα του θείου ή ακριβέστερα των θεών ξαναβρίσκουμε το παλιό θέμα της διαδοχής των θεοτήτων στην εξουσία, και κατά συνέπεια τον μεταβατικό χαρακτήρα αυτής της εξουσίας. Ο Ουρανός υποσκελίζεται από τον Κρόνο, ο Κρόνος από τον Δία κ.λπ. Το πρώτο κείμενο που έχουμε για αυτό το θέμα είναι φυσικά η Θεογονία του Ησιόδου. Το κείμενο αυτό αντιστοιχεί βαθύτατα στην περίφημη φράση του Αναξίμανδρου [Σημ. Περιθ.: ο Αναξίμανδρος τοποθετείται ανάμεσα στον Ησιόδο και τον Αισχύλο, ο μόνος δε που το ξεχνάει είναι ο Heidegger] που σχολιάσαμε

πέρουσι.[2] σύμφωνα με την οποία «όλα τα όντα οφείλουν να πληρώσουν τα μεν στα δε *δίκην* και *τίσιν*, ποινή και αποζημίωση, για την αδικία τους», η αδικία δε είναι στην περίπτωση αυτή το απλό γεγονός της ύπαρξής τους. Στην περίπτωση των θεοτήτων, γνωρίζουμε καλά ποια είναι η αδικία τους, η *ὑβρις* τους, διότι κάθε γενιά αρνείται να παραχωρήσει τη θέση της στη νεότερη και προσπαθεί να την καταστρέψει - αυτό αληθεύει τόσο για τον Ουρανό, όσο και για τον Κρόνο. Υπάρχει βεβαίως στην ελληνική κοινωνία μια πίστη, μια λαϊκή ευσέβεια: οικοδομούνται ναοί, λατρεύονται οι θεοί, τους προσφέρονται θυσίες. Και στη συνέχεια, σε ένα δεύτερο επίπεδο της πίστης, που δεν διαχωρίζεται από αυτή, βρίσκουμε την παραπάνω άποψη για τους θεούς. Πρόκειται για δύο στοιχεία που μπορεί να φανούν - και είναι πράγματι - αντιφατικά, πλην όμως έτσι έχουν τα πράγματα. Ο προσωρινός χαρακτήρας της θείας εξουσίας ισχύει επίσης και για τον Δία. Πρόκειται για την έμφυτη, την εγγενή τάξη του κόσμου, και από την άποψη αυτή δεν έχει πολύ σημασία αν το δεύτερο ή το τρίτο μέρος της τριλογίας παρουσίαζε μια τελική συμφιλίωση, διότι η εξουσία του ίδιου του Δία είναι σαφώς καταδικασμένη να εκλείψει. Αυτό λέγεται στους στίχους 164-165* από το χορό των Ωκεανίδων: ο Δίας δεν θα πάψει να κάνει κακό «πριν κάποιος άλλος, με ένα τέχνασμα, καταλάβει τον ανίκητο του θρόνο», την ανώτατη εξουσία. Έτσι και ο Προμηθέας, σε μία από τις απειλητικές του προφητείες που επανέρχονται συνεχώς στη διάρκεια του έργου, λέει για τον Δία (στ. 166-177): «θα έχει σίγουρα την ανάγκη μου, αυτός, ο πρώτος των μακαρίων, για να του δείξω τη νέα βουλή της μοίρας που θα του στερήσει το σκήπτρο του και τις τιμές του... και αυτό, δεν θα το αποκαλύψω πριν δεχτεί να ξεπληρώσει αυτή την προσβολή που μου επιβάλλει». Μπορούμε να παραθέσουμε πολλά άλλα αποσπάσματα. Στίχοι 189-190: ο Δίας θα επανέλθει με ευνοϊκότερες διαθέσεις μετά από το πλήγμα που τον περιμένει. Ο Προμηθέας αναγγέλλει (στ. 756) ότι μια μέρα ο Δίας θα πέσει από την τυραννίδα του -στη γλώσσα των τραγικών, η λέξη αυτή υποδηλώνει την απόλυτη εξουσία-, ότι η βασιλεία του δεν θα διαρκέσει για πολύ ακόμη (στ. 939-940). Λέει δε αλλού (στ. 516) ότι ο Δίας πρέπει να τιμωρηθεί από τις Ερινύες με την αλάνθαστη μνήμη και από τις Μοίρες «με τις τρεις μορφές» (ο Αισχύλος χρησιμοποιεί εδώ μια εκπληκτική έκφραση: *Μοῖραι τρίμορφοι* - πράγμα που σημαίνει επίσης τη Μοίρα που έχει τρεις μορφές). Και όταν ο χορός τον ρωτά: μήπως ο Δίας είναι πιο αδύναμος από τις Μοίρες και τις Ερινύες; Απαντά ότι κανείς, ούτε ο Δίας ούτε οποιοσδήποτε άλλος μπορεί να ξεφύγει από την πεπρωμένη του. Αυτή ακριβώς η Μοίρα, ή Ανάγκη, τοποθετημένη πάνω από τη θεία εξουσία, συνθλίβει ό, τι υπάρχει και επιτρέπει την έλευση του καινούργιου. Το ξαναβρίσκουμε αυτό στον τελευταίο διάλογο (στ. 944-1039) ανάμεσα στον Ερμή και τον Προμηθέα. Θυμάστε ότι ο Προμηθέας είχε περιγράψει στην Ιώ όσα την περίμεναν και της είχε αναγγείλει, προκειμένου να την παρηγορήσει για τα μελλοντικά της βάσανα, ότι ένας από τους απογόνους της, μετά από πολλές γενιές, θα ερχόταν να τον ελευθερώσει και ταυτόχρονα να κλονίσει την εξουσία του Δία. Οι Ολύμπιοι το άκουσαν αυτό και έστειλαν τον Ερμή στον Προμηθέα για να μάθουν περί τίνος ακριβώς πρόκειται. Ο Ερμής προσπαθεί να κάνει τον Προμηθέα να μιλήσει απειλώντας τον ο Προμηθέας αρνείται και το έργο τελειώνει με την πραγματοποίηση των απειλών του Ερμή, ένα είδος κατακλυσμού με κεραυνούς και αστραπές, όπου η γη σχίζεται και καταπίνει τον Προμηθέα κάτω από τα κομμάτια του βουνού στο οποίο τον είχε δέσει στην αρχή ο Ήφαιστος εκτελώντας τις διαταγές του Κράτους και της Βίας, της Ισχύος και της Βίας (και όχι Ρουνοῖρ, εξουσία και Force, βία, όπως μεταφράζει ο Mazon). Επομένως, σε αυτό τον τελευταίο διάλογο, ο Προμηθέας βεβαιώνει (στ. 958-959) ότι η εξουσία του Δία, η τρίτη κατά σειρά, θα πέσει όπως και οι προηγούμενες, *αἰσχιστα* καὶ *τάχιστα*, σύντομα και πολύ άσχημα, ότι η τυραννία του θα τελειώσει.

Έχουμε λοιπόν εδώ έναν πρώτο πυρήνα σημασιών, οι οποίες είναι ευρύτατα παρούσες σε όλη τη μυθολογία. Ο Προμηθέας τις επαναλαμβάνει με ιδιαίτερη ένταση, συνοδεύοντάς τες με αυτή την εκπληκτική φράση που θα μας επιτρέψει να περάσουμε στο δεύτερο θέμα. Είναι στην αρχή του έργου, όταν το Κράτος λέει (στ. 49-50): *ἄπαντ' ἐπράχθη πλήν θεοῖσι κοιρανεῖν/ἐλεύθερος γάρ οὔτις ἐστὶ πλὴν Διός*. «Τα πάντα ρυθμίστηκαν, τακτοποιήθηκαν - settled, θα λέγαμε στα Αγγλικά -, εκτός

από τη διακυβέρνηση των θεών». Όλα τα άλλα παγιώθηκαν από καταβολής χρόνου: ο ρόλος κάθε θεότητας, η ανάπτυξη των φυτών, η αντιστοίχιση του τάδε δένδρου στην τάδε νύμφη κ.λπ. Παραμένει ένα μόνο ακαθόριστο στοιχείο, κορυφαίο, το στοιχείο του *θεοῖσι κοιρανείν*, το γεγονός της κυριαρχίας επί των ίδιων των θεών (η μετάφραση του Mazon εδώ μου φαίνεται ελλιπής). Και το Κράτος προσθέτει αυτή την εκπληκτική φράση: «Επομένως, κανείς δεν είναι ελεύθερος, εκτός από τον Δία». Ο Αισχύλος, προφανώς, δεν γράφει φιλοσοφική διατριβή, το πρόβλημά του δεν είναι ο λόγος με την έννοια της συγκροτημένης απόδειξης. Στην πραγματικότητα, έχουμε ταυτόχρονα δύο απόψεις: αφενός μια Μοίρα, μια Ειμαρμένη, επιβάλλεται σε όλους, συμπεριλαμβανομένου και του Δία του οποίου και επιφέρει την πτώση, και αφετέρου το γεγονός ότι υπάρχει όντως, στην κορυφή, ένα και μόνο ελεύθερο ον. Και το ον αυτό είναι ο Δίας. Τα πάντα έχουν ρυθμιστεί, εκτός από ένα πράγμα: ποιος θα είναι ο αφέντης των θεών \Σημ. Περιθ.: Αν ο Δίας δεν είχε την εξουσία κατόπιν διατάγματος της Μοίρας, θα ήταν ελεύθερος. Επίσης όμως: η ανώτατη εξουσία διακυβεύεται σε μια πιθανή μάχη. Ο Προμηθέας διαβεβαιώνει: τη μάχη αυτή θα τη χάσει.]

Αυτό μας φέρνει στο ερώτημα της φύσης της εξουσίας, και καταρχήν στο γεγονός ότι στερείται απολύτως κάθε ηθικής ιδιότητας και κάθε δικαίου. Έχουμε ένα παράδειγμα μεταξύ άλλων στους στίχους 231-233, όπου ο Προμηθέας διηγείται ότι ο Δίας, αφού κατέλαβε την εξουσία, θέλησε να καταστρέψει τους δυστυχείς θνητούς για να δημιουργήσει μια άλλη φυλή. Στη συνέχεια υπάρχουν όλα όσα αναφέρονται στο πρόσωπο της Ιούς. Η ιστορία της εξηγείται διά μακρών (στ. 640-686): ο Δίας την ποθούσε και δεν σταμάτησε να την πολιορκεί μέχρι να πετύχει το σκοπό του, χρησιμοποιώντας τα πιο απίθανα μέσα - της στέλνει ερωτικά όνειρα και καταλήγει να απειλήσει τον πατέρα της ότι θα σβήσει τη γενιά του αν δεν τη διώξει από το σπίτι του. Η Ιώ γίνεται τότε θύμα της Ήρας και ο Δίας μάς παρουσιάζεται σαν κάποιος ο οποίος, προκειμένου να ικανοποιήσει μια παροδική επιθυμία, πατάει επί πτωμάτων, καταστρέφει οικογένειες. Στη συνέχεια, ο Προμηθέας θα κάνει ένα περιφρονητικό σχόλιο για τη στάση του αυτή (στ. 737-738): αυτός, ο θεός, επειδή επιθυμούσε *μιγήναι*, να πλαγιάσει με αυτή τη θνητή, της επέβαλε αυτές τις τρομερές περιπλανήσεις. Το ίδιο θέμα επανέρχεται στον τελευταίο διάλογο με τον Ερμή, όπου ο Προμηθέας δείχνει ένα Δία να ασκεί αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε μια αδιάφορη τυραννία, η οποία δεν υπολογίζει τίποτα, και ακόμη λιγότερο τους ανθρώπους.

Το τρίτο σημείο αφορά στη φύση της εξουσίας γενικά, θείας ή άλλης, δηλαδή στον εγγενώς αυθαίρετο χαρακτήρα της και μπορώ να πω αδικαιολόγητο. Πέρα από τις ιδιαίτερες κατηγορίες που απευθύνονται στον Δία μέσα στο έργο, βλέπουμε ότι το ζήτημα της «αδικίας» του δεν τίθεται καν. Η εξουσία, δρώντας, συνθλίβει ό, τι της αντιστέκεται ή συναντά στο δρόμο της και δεν χρειάζεται να ρωτήσουμε αν αυτό είναι δίκαιο ή όχι. Εδώ θα κάνω μια ιστορική παρατήρηση. Στον Προμηθέα, όλες αυτές οι καταγγελίες εναντίον της εξουσίας μοιάζουν σαφώς συνδεδεμένες με τον πρόσφατο χαρακτήρα της. Παραφράζοντας θα λέγαμε: κάθε εξουσία είναι κακή, αλλά μια νεοπαγής εξουσία είναι ακόμη πιο κακή από τις άλλες. Υπάρχει ωστόσο μια νεοπαγής εξουσία στην Αθήνα του 5ου αιώνα, αυτό είναι μάλιστα το ουσιώδες γεγονός της εποχής εκείνης: πρόκειται βεβαίως για την εξουσία του δήμου, η κατάτμηση της οποίας ολοκληρώθηκε με τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη το 462, επομένως, ίσως, τη στιγμή ακριβώς που παίζεται η τραγωδία. Και η άλλη νεοπαγής εξουσία είναι η εξουσία των Αθηνών πάνω στις συμμαχικές ελληνικές πόλεις με τη σύσταση μετά τους Μηδικούς Πολέμους της Ομοσπονδίας της Δήλου, αρχή αυτού που ονομάστηκε αθηναϊκή ηγεμονία. Σχετικά με αυτή την ηγεμονία, κατά τον Θουκυδίδη,^[3] ο Περικλής απευθυνόμενος στους Αθηναίους λέει: μην ξεχνάτε ότι κατέχετε την ηγεμονία ως τυραννία, δηλαδή ως εξουσία που κατακτήθηκε μέσω της βίας και ότι - πρόκειται για μια κλασική παροιμία που προέρχεται από τους Επτά σοφούς - μπορεί να είναι εύκολο να γίνει κανείς τύραννος, είναι όμως δύσκολο να εγκαταλείπει αυτή την εξουσία ατιμωρητί. Εν ολίγοις, η τυραννία θα ήταν το καλύτερο πράγμα αν το τέλος της δεν ήταν πάντα ολέθριο. Η ιστορία, δυστυχώς, δεν το αποδεικνύει αυτό πάντοτε, είδαμε δε πρόσφατα ακόμη τυράννους που πέθαναν στο

κρεβάτι τους. Το αποδεικνύει όμως αρκετά συχνά. Ο Περικλής προειδοποιεί λοιπόν τους Αθηναίους για τον κίνδυνο που διατρέχει αυτός που θέλει να εγκαταλείψει την τυραννία: πέφτουν επάνω του και τον σκοτώνουν. Στον Προμηθέα ο Ήφαιστος (στ. 35) περιγράφει αυτή τη φύση της εξουσίας, και ειδικότερα της νεοπαγούς εξουσίας: άπας τραχύς όσης αν νέον κράτη, όλοι όσσοι ανέβηκαν πρόσφατα στην εξουσία, όσσοι μόλις κατέλαβαν την εξουσία, είναι σκληροί, ανελέητοι. Και ο χορός, στους στίχους 149-151: *νέοι οίκονόμοι κρατοῦσ' Ὀλυμπο*, νέοι κυβερνώντες βασιλεύουν στον Ὀλυμπο, *νεοχμοῖς δέ δὴ νόμοις Ζεῦς ἀθέσμως κρατύνει*, και ο Δίας, με καινούργιους νόμους (η ελληνική όμως λέξη λέει πολύ περισσότερα από αυτό), ασκεί μια εξουσία χωρίς κανόνες. *Νεοχμός* είναι αυτός που θα μεταφράζαμε στα Αγγλικά με το newfangled., ένα είδος νέας, περιεργης ανακάλυψης. Οι Ωκεανίδες, που μιλάνε εδώ, αντιπροσωπεύουν την παλαιά τάξη των Τιτάνων, είναι Τιτανίδες, όπως και ο Προμηθέας. Για αυτές πρόκειται επομένως για νεωτερίζουσες νομοθεσίες, με κάποια απόχρωση περιφρόνησης. Και προσθέτουν (στ. 152): ο Δίας κυριαρχεί (κρατύνει) και καταστρέφει αυτό που πριν ήταν τεράστιο, που ασκούσε τεράστια εξουσία. Λίγο πιο κάτω, όταν ο Προμηθέας προειδοποιείται να φοβάται την οργή του Δία, απαντά (στ. 186): ξέρω ότι είναι τραχύς, σκληρός, ανελέητος, και ότι έχει το δίκαιο στη διάθεσή του, *παρ' ἑαυτῶ τό δίκαιον ἔχων*. Ο Δίας εφευρίσκει το δίκαιο, δημιουργεί το δίκαιο, απλώς και μόνο επειδή έχει την εξουσία. Ξαναβρίσκουμε το ίδιο θέμα στην επόμενη σκηνή, όπου ο Ωκεανός (στ. 324) λέει: έχουμε τώρα έναν τραχύ μονάρχη, που δεν είναι υπεύθυνος - τυπικός πολιτικός όρος της αθηναϊκής δημοκρατίας - που δεν δίνει λογαριασμό σε κανένα. Και ο χορός επανέρχεται (στ. 402-403): αυτά τα αποτρόπαια πράγματα επιβάλλονται από τον Αία με βάση δικούς του και μόνο νόμους, *ἰδίοις νόμοις κρατύνων*.

Βλέπουμε λοιπόν ότι αυτή η τραγωδία επαναλαμβάνει και τονίζει τον πυρήνα σημασιών που σχετίζεται με τον προσωρινό χαρακτήρα της εξουσίας, ακόμη και της θείας, τον ολοσχερή διαχωρισμό της από κάθε ηθική ή δικαιοσύνη, το γεγονός ότι δημιουργεί ένα δίκαιο που είναι δίκαιο απλώς και μόνο επειδή η εξουσία το ονομάζει έτσι - η εξουσία είναι η εξουσία, τελεία και παύλα. Ιδού τι διακηρύσσεται στον Προμηθέα δεσμώτη, και αυτό άκουσαν όλοι οι Αθηναίοι περί το 460 π.Χ.

Από το «**Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ**»

(**Η πόλις και οι νόμοι**, Σεμινάρια 1983-1984, απόσπασμα)

[1] <Ψευδο-Ξενοφών, Αθηναίων Πολιτεία, Γ, 4.>

[2] <Πρβλ. ΕΙ Α', σεμ. Χ, σ. 281-304.>

* Έκδ. Les Belles Lettres από τον Paul Mazon. [Σ.τ.Μ.]

[3] <Θουκυδίδης, Β, 63, 2.>